

TOSHKENT VILOYATI SHAROITIDA KIZIL (*CORNUS MAS L.*) MEVALARINING PISHISH MUDDATLARI

Reypnazarova Gulperiyzat Nukusbaevna,

Akademik M.Mirzayev nomidagi bog‘dorchilik, uzumchilik va vinochilik ilmiy-tadqiqot instituti
“O‘simliklarni himoya qilish” ixtisosligi doktoranti (DSc)
ORCID: 0009-0000-6902-9117

Annotatsiya. Ushbu maqolada kizil (*Cornus mas L.*) o‘simligi mevalarining Kizil Elena, Vladimirskiy, Kizil Yevgeniya, Kizil elegantniy va Vidubskiy navlarining Toshkent viloyati sharoitida pishish muddatlari o‘rganilgan. Mevalarning pisha boshlashi, o‘rtacha pishishi va to‘liq pishish jarayonlari orasida qancha farq borligi kuzatilgan.

Kalit so‘zlar: navlar, Kizil Elena, Vladimirskiy, Kizil Yevgeniya, Kizil elegantniy, Vidubskiy, gul, meva, pishish, muddatlar.

Аннотация. В статье изучены сроки созревания кизила (*Cornus mas L.*) сортов Кизил Елена, Владимирский, Кизил Евгения, Кизил Элегантный и Выдубский в Ташкентской области. Выявлены различия между началом созревания, средним и полным созреванием плодов.

Ключевые слова: сорта, Кизил Елена, Владимирский, Кизил Евгения, Кизил Элегантный, Выдубский, цветок, плод, созревание, сроки.

Abstract. The article studies the ripening periods of dogwood (*Cornus mas L.*) of the varieties Kizil Elena, Vladimirsky, Kizil Evgeniya, Kizil Elegantny and Vydubsky in the Tashkent region. Differences between the beginning of ripening, average and full ripening of fruits are revealed.

Keywords: varieties, Kizil Elena, Vladimirsky, Kizil Evgenia, Kizil Elegantnyy, Vydubsky, flower, fruit, ripening, dates.

Kirish. Respublikamizda kam tarqalgan, noyob xususiyatlarga ega meva turlarini ko‘paytirish, introduksiya qilish, ularning morfo-biologiyasini o‘rganish va jadal yetishtirish bo‘yicha muayyan izlanishlar olib borilmoqda. Biroq, noyob, shifobaxsh xususiyatlarga ega, qayta ishlash imkoniyatlari keng va yuqori daromad manbai bo‘lgan kizil o‘simligini o‘rganish va uni sanoat asosida yetishtirishni tatbiq etish bo‘yicha keng ko‘lamli tadqiqotlar olib borilmagan. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan «Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi»ning 3.30-bandida ham «Qishloq xo‘jaligini ilmiy asosda intensiv rivojlantirish orqali dehqon va fermerlar daromadini kamida 2 baravar oshirish, qishloq xo‘jaligining yillik o‘sishini kamida 5 foizga etkazish» masalalari alohida belgilab qo‘yilgan. Ko‘p yillik bog‘dorchilik tajribasi shuni ko‘rsatadiki, madaniylashtirilgan kizil o‘simligining sanoat plantatsiyalari juda ham kam, bu esa ushbu qimmatli mevaga bo‘lgan talabni to‘laqonli qondirish imkonini bermaydi.

Respublikamizda ham kam tarqalgan, noyob xususiyatlarga ega meva turlarini ko‘paytirish, introduksiya qilish, ularning morfo-biologiyasini o‘rganish va jadal etishtirish bo‘yicha ma‘lum izlanishlar olib borilmoqda. Biroq, noyob, shifobaxsh xususiyatlarga ega, qayta ishlash imkoniyatlari keng va yuqori daromad manbai bo‘lgan kizil o‘simligini o‘rganish va uni sanoat asosida etishtirishni tatbiq etish bo‘yicha keng ko‘lamli tadqiqotlar olib borilmagan. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan «Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi»ning 3.30-bandida ham «Qishloq xo‘jaligini ilmiy asosda intensiv rivojlantirish orqali dehqon va fermerlar daromadini kamida 2 baravar oshirish, qishloq xo‘jaligining yillik o‘sishini kamida 5 foizga etkazish» mas alalari alohida belgilab qo‘yilgan. [1]

Ilmiy manbalarda qayd etilishicha kizil o‘simligi (*Cornacea – Juss*) oilasiga mansub bo‘lib, kizil mevali o‘simligining bo‘yi (balandligi) 6-8 metrgacha keladigan butasimon daraxt bo‘lib, o‘rtacha hisobda 300 yilgacha umr ko‘radi. Kizil mevali daraxtining

barglari qarama-qarshi joylashgan tuxumsimon yoki nayzasimon shaklda bo‘lib uning gullari mayda sariq bo‘ladi va erta bahor mavsumida barglar chiqishdan oldin gullaydi. Kizil o‘simligining mevasi qizil rangda noksimon va silindsimon shakllarda bo‘ladi. Kizil mevali butalarini ko‘plab o‘rmon chetlarida, butalar va chakalakzorlarda uchratish mumkin bo‘ladi [3; 86-90- b].

Kizil mevali o‘simligining yevropa davlatlarida tarqalishi bo‘yicha tadqiqotchilar bir qancha ma‘lumotlarni keltirib o‘tgan. Ular (*Cornus mascula L.*) bargli buta yoki buyi 2-6 m dan 8-9 m gacha bo‘lgan kichik daraxt bo‘lib kurtaklari, tanasi tuklar bilan qoplangan bo‘ladi va keyin esa tuklar kulrang yashil rangga aylanadi. Kornelian gilosning vatani mo‘tadil, hududlar Yevroosiyo, Pontik va O‘rta Yer dengizi bilan taqsimlangan bo‘ladi. Odatda shoxli gilos dengiz sathidan 1500 m gacha bo‘lgan balandliklarda issiq va qurik joylarda o‘sadi. Ular 300 yilgacha yashaydigan uzoq umr ko‘ruvchi daraxtlar qatoriga kiradi. Tanlangan kizil o‘simligi navlarining mevalari har xil o‘lchamda bo‘lib, mevalarning ta‘mi va rangi (kremsimon oq, sariq, to‘q sariq, qizil binafsha rang va to‘q qizil rangacha) bo‘ladi [4; 79-b].

Olimlarning fikricha, kizil o‘simligi yevropada juda keng tarqalgan bo‘lib, ular yer sathidan 1400 m balandlikda va tog‘ yonbag‘irlarida o‘sib rivojlanadi. Ayrim manbalarda esa kizil o‘simligi Kornel deb ham nomlanadi va u -40°S bo‘lgan past haroratga chidamliligi adabiyotlarda qayd etilgan. Kizil o‘simligi 300 yoshgacha umr ko‘rishi mumkin. Buning uchun har-xil mineral o‘g‘itlar bilan oziqlantirib borish zarur bo‘ladi. Kizil o‘simligining gullash vaqti erta bahorda barg chiqarmasdan oldin gullay boshlaydi va o‘zidan ko‘p miqdorda gulchanglar chiqarib o‘zini-o‘zi changlash xususiyatiga ega. Kizil (*Cornus mas L.*) o‘simliklarining mevalarini iste‘mol qilishda xalqimiz, har xil xushta‘m siroplar, mazali sharbatlar, murabbolar, djemlar va boshqa an‘anaviy mahsulotlarni ishlab chiqarishda keng foydalaniladi [5; 124–128-b].

Materiallar va uslublar. Tadqiqotlar 2025-yilda Toshkent viloyatining tumanida joylashgan Akademik M.Mirzayev nomidagi bog‘dorchilik, uzumchilik va vinochilik ilmiy-tadqiqot institutining

Navlararo kizil mevalarining pishishi, 2025 yil

Dala sinov tajribasi, akademik M.Mirzayev nomidagi bog‘dorchilik, uzumchilik va vinochilik ilmiy-tadqiqot instituti, 2025-yil

T/r	Variantlar	Kizil mevalari pishish jarayonlarining ketma-ketligi			
		Meva tugishi	Mevaning pisha boshlashi	Mevaning o‘rtacha pishishi	Mevaning to‘liq pishishi
1	Kizil Elena	20.03.25	11.07.25	18.07.25	27.07.25
2	Владимирский	18.03.25	16.06.25	28.06.25	11.07.25
3	Кизил Евгения	17.03.25	5.07.25	10.07.25	16.07.25
4	Элегантный	22.03.25	10.06.25	28.07.25	7.08.25
5	Выдубицкий	22.03.25	17.06.25	28.06.25	10.07.25

kichik tajriba maydonida kizil o‘simligining Kizil Elena, Владимирский, Кизил Евгения, Кизил Элегантный va Выдубицкий navlarida olib borildi.

Dala va ishlab chiqarish tajribalarini o‘tkazish, kizil o‘simligini morfo-biologik xususiyatlarini tahlil etish, mevalarini pishish muddatlarini aniqlash, X.CH. Bo‘riyev, N.SH. Yenileyev va boshqalarning “Mevali va rezavor mevali o‘simliklar bilan tajribalar o‘tkazishda hisoblar va fenologik kuzatuvlar metodikasi”[2], (2014), V.I. Polegayev “Metodi otsenki kachestva plodov i ovoshey” uslublaridan foydalanildi.

Natijalar va munozaralar. Mintaqamizda kam tarqalgan, noyob bo‘lgan mevali o‘simliklardan biri kizil (Cornus mas L.) ning, Kizil Elena, Владимирский, Кизил Евгения, Кизил Элегантный va Выдубицкий navlarini mevalarining pishish muddatlari o‘rganildi.

Tadqiqotlarimiz davomida kizil o‘simligi navlari mevalarining pishish davomiyligini kuzatganimizda, mevalarni tuggandan to meva pishishigacha bo‘lgan davrlar hisoblab chiqildi. Kizil Elena, Владимирский, Кизил Евгения, Кизил Элегантный va Выдубицкий navlarini mevalarining pishish muddatlari o‘rganilganda eng ko‘p vegetatsiya davr Элегантный navida 142 kunni, eng kam vegetatsiya davr esa Elena navida 100 kunni tashkil qildi. Владимирский navida 115 kunda pishgan bo‘lsa, Кизил Евгения navining pishish muddati 120 va Выдубицкий navining

pishishiga 114 kun ketganligini ko‘rishimiz mumkin. Kizil mevalarining pishish muddati bevosita qachon gullaganiga ham bog‘liq hisoblanadi. Tadqiqotlarimizda kizil o‘simligining gullash muddati 2023-yildagiga nisbatan havo haroratimizning keskin o‘zgarishi natijasida kechroq gullaganligi va yoz faslining o‘tgan yillardagiga nisbatan anomal issiqlik kuzatilganligi sabab mevalarning pishishiga o‘z ta’sirini tegizmasdan qolmadi.

Xulosa va tavsiyalar. Kizil mevali o‘simligi mintaqamizda kam tarqalgan, noyob, foydali xususiyatlarga ega, dorivor shuningdek dekorativ o‘simlik hisoblanadi. Respublikamizda ham kam tarqalgan, noyob xususiyatlarga ega meva turlarini ko‘paytirish, introduksiya qilish, ularning morfo-biologiyasini o‘rganish va jadal yetishtirish, kasalliklarini o‘rganish va ularga qarshi kurash choralarini ishlab chiqish bo‘yicha ma’lum izlanishlar olib borilmoqda. Olin borilgan tadqiqotlarimizda o‘rganilayotgan kizil mevali o‘simligining meva tugish vaqti Евгения navida kuzatilib mart oyining 17-sanasi to‘g‘ri keldi, mevasining to‘liq pishishi esa iyul oyining 16-sanasi to‘g‘ri kelib jami 120 kunda pishganligini ko‘rishimiz mumkin. Elena navida mevaning tugish muddati mart oyining 20-sanasi, mevasining to‘liq pishishi iyul oyining 27 sanasida kuzatildi jami mevaning pishishiga 100 kun ketganligini ko‘rishimiz mumkin. Элегантный navida esa mevasining pishishiga jami 142 kun ketganligini ko‘rishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining, O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasining milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o‘sish sur‘atlarini ta’minlashga bag‘ishlangan PF-60-sonli Farmoni.
2. Buriyev X.CH., Yenileyev N.SH. – Mevali va rezavor mevali o‘simliklar bilan tajribalar o‘tkazishda hisoblar va fenologik kuzatuvlar metodikasi – T.: ToshDAU, 2014. – B. 25-28.
3. Полегаев В.И. “Методы оценки качества плодов и овощей”. Методические разработки. (1978), С. 3-21.
4. Дригина А.И. Новые стимуляторы корнеобразования и их влияние на укоренение клоновых подвоев черешни и вишни // Научные Труды Северо-Кавказского Федерального Научного центра Садоводства, Виноградовства. Виноделия 2020 Т.30. – С. 86-90.
5. Клименко С.В. Культура кизила в Украине, // Наукові публікації і видавничі діяльності НАН України. 2000 – 79 с.
6. Ансиферов, А.В. Биометрические и фенологические особенности Сорнус мас Л. в условиях сЧР // Материалы международной молодежной научно-практической конференции; Белгор. гос. ун-т. – Белгород. 2006. – С. 124-128.